

Ks. Józef Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2010, ss. 875.

Na mapie kościelnych badań historycznych ośrodek włocławski ma już mocno ugruntowaną pozycję, a dorobek takich jego przedstawicieli, jak: księża-bracia – Adam Antoni, Stanisław i Zenon Chodyńscy, ks. Stanisław Librowski, ks. Witold Kujawski czy ks. Wojciech Frączak, stanowi poważne osiągnięcie współczesnej historiografii. W ostatnim czasie do grona owych badaczy dokumentujących i popularyzujących bogatą przeszłość Kościoła włocławskiego dołączył ks. Józef Dębiński (ur. 1951 r.), który – choć badaniem przeszłości i twórczością o charakterze naukowo-historycznym na sposób odpowiednio zorganizowany i metodycznie uporządkowany zajmuje się z górną dziesięć lat – może wykazać się znacznym dorobkiem, a składa się nań ponad 200 publikacji, w tym 3 książki, 80 studiów i artykułów naukowych, 20 recenzji i krytycznych omówień oraz ok. 120 artykułów popularnonaukowych, świadczących o umiejętności fachowego popularyzowania dziejów. Wszystkie te prace – upraszczając nieco problem – dotyczą dziejów kościelnych XIX i XX wieku, szeroko rozumianej historii diecezji włocławskiej, religioznawstwa oraz wewnętrznej sytuacji Kościoła i jego integracyjnej roli pośród społeczności. Swego rodzaju znaczącym, a przy tym jakże istotnym dla współczesnej historiografii podsumowaniem dotychczasowych badań ks. Dębińskiego jest omawiana tutaj praca. Jej tematyka zarówno pod względem terytorialnym, jak i chronologicznym jest dość bliska części jego dotychczasowego dorobku naukowego, należy – co warto mocno podkreślić – odczytywać to w kategoriach nad wyraz pozytywnych i korzystnych w procesie badawczo-poznawczym. W ten bowiem sposób, drogą sukcesywnie postępujących badań, coraz wyraźniejszego zakreślania kręgu problematyki i nieustannego poszerzania stawianych pytań dochodzi Autor do gruntowniejszego rozpoznania międzywojennych dziejów duchowieństwa włocławskiego, widzianego w kontekście dziejów diecezji i historii Drugiej Rzeczypospolitej w ogóle. W tym miejscu trzeba od razu dodać, że ks. Dębiński z jednej strony miał mocno ułatwione zadanie, zważywszy na wypracowane już metody badawcze w odniesieniu do aktywności duchowieństwa okresu międzywojennego¹, lecz z drugiej strony

---

¹ Chodzi w tym miejscu o badania zainicjowane w Katedrze Historii Kościoła XIX i XX w. Instytutu Historii Kościoła Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, charakteryzujące się integralnym podejściem do dziejów duchowieństwa doby II Rzeczypospolitej.

– paradoksalnie – właśnie to samo mogło stanowić poważne utrudnienie i pokusę pójścia na skróty. Niemniej Autor opiniowanej tu rozprawy wyszedł z tej próby zasadniczo obronną ręką. To, co stanowi o niekwestionowanej wartości tej pracy, o jej dużych walorach poznawczych, to przede wszystkim sposób ujęcia i konsekwentnego prezentowania zasadniczego problemu badawczego, tj. dziejów duchowieństwa diecezji wrocławskiej, postrzeganego jako grupa społeczna działająca w ściśle określonych warunkach, poddana przeróżnym determinantom i kreująca – mocą zdobytego wykształcenia, doświadczenia i wielopłaszczyznowej aktywności – konstruktywną obecność pośród społeczności, wychodzących w istocie rzeczy daleko poza ramy diecezji.

Mówiąc najogólniej – zgodnie zresztą z założeniem Autora – głównym celem prezentowanej publikacji jest „ukazanie działalności duszpasterskiej i pozaparafialnej duchowieństwa diecezji wrocławskiej” (s. 16), czyli osób, „które przyjęły święcenia kapłańskie i tworzyły zhierarchizowaną wspólnotę, pozostającą w łączności ze swoim biskupem” (s. 15). By to osiągnąć i stworzyć jak najpełniejszy obraz tej grupy, musiał Autor zmierzyć się z bogatym i różnorodnym materiałem źródłowym, a także – niemałą już dziś – literaturą związaną wprost z konkretnymi duchownymi, jak i zróżnicowanymi od strony strukturalno-ideowej instytucjami i organizacjami, w których przyszło im działać. Już sam zestaw źródeł archiwalnych (17 archiwów o charakterze centralnym i regionalnym oraz 11 archiwów parafialnych) i drukowanych (łącznie wykaz obejmuje prawie 20 stron druku), wydatnie informuje o panoramie przedsięwzięcia i złożoności zagadnienia, a ponadto dość dobrze wykorzystana literatura przedmiotu (z drobnym zastrzeżeniem, o czym nieco dalej), ponad wszelką wątpliwość przekonują o dobrym warsztacie Autora i jego trosce o rzetelny, tudzież pełny i obiektywny obraz prezentowanego zagadnienia. A to – poza rozdziałem pierwszym, ujętym w formie tła topograficzno-historycznego, nadmiernie zresztą rozbudowanym – zostało zreferowane w pięciu logicznie i jasno uporządkowanych częściach, obejmujących całość kapłańskiej aktywności, od form i stopnia edukacji (na różnych szczeblach) poczynając, poprzez priorytetową działalność duszpastersko-pastoralną (wraz z inicjatywami dopełniającymi tego typu działania), a na przedsięwzięciach poli-

---

Z najważniejszych prac, które są wynikiem tak zakreślonego programu badawczego należy wskazać na: J. W a l k u s z, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992; A. S z a l, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1918-1939*, Przemysł 2005; B. S t a n a s z e k, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999; H. O l s z a r, *Duchowieństwo katolickie diecezji śląskiej (katowickiej) w Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000; W. G u z e w i c z, *Duchowieństwo diecezji łomżyńskiej w II Rzeczypospolitej*, Lublin 2003 oraz kilka innych, znajdujących się w druku.

tyczno-społeczno-kulturalnych kończąc. W takiej więc konwencji przybliżył ks. Dębiński księży wrocławskich, proces ich formacji intelektualno-ascetycznej (s. 75-207), udział i stopień w zarządzaniu diecezją (s. 208-278), zanalizował ich pochodzenie i strukturę kadrową (s. 279-402), omówił wielopostaciową aktywność duszpasterską (s. 403-598), zamieszczając na koniec informacje na temat działalności pozaduszpasterskiej owych księży czasu międzywojennego (s. 599-700).

Nie ulega wątpliwości, że mamy tu do czynienia z niesłychanie ambitnym przedsięwzięciem badawczym ks. Dębińskiego. Otrzymaliśmy pracę, która nie tylko daje odpowiedź na wiele ważkich pytań w materii życia i pracy duchowieństwa wrocławskiego, ale w niemałym stopniu odpowiada też na pytania dotyczące historii Kościoła w diecezji wrocławskiej czy kształtu polskiej religijności doby dwudziestolecia międzywojennego. Najistotniejszą jednak konsekwencją tak zakreślonego programu badawczego jest pełny portret zbiorowy kleru wrocławskiego: jego rodowód społeczny i terytorialny, proces kształcenia i ciągłego doksztalcania, jego sytuacja i położenie (różne aspekty), formy aktywności oraz tzw. jesień życia odpowiednio zorganizowana i zabezpieczona przez administrację diecezjalną. Choć proporcje wykładu wyraźnie korespondują z hierarchią problemów i obowiązków analizowanej grupy, niemniej interesujące każdego historyka są sprawy i postaci obecności tegoż duchowieństwa w życiu społecznym i państwowym. Okazuje się bowiem, że praca na polu kościelnym i zaangażowanie w życiu publicznym stanowiły dwie strony tego samego medalu, zwornikiem zaś, pozornie tylko odległym od celów, jaki stawiał sobie Kościół, była tu polska racja stanu. Międzywojenne dzieje, nie tylko zresztą duchowieństwa wrocławskiego, są w tym względzie owiane legendą i daleko idącymi uogólnieniami. Ów stan został niewątpliwie przez Autora mocno zweryfikowany, a w konfrontacji z wykorzystanymi źródłami w niemałym stopniu urealniony, albowiem Dębiński – przy ewidentnym unikaniu wystawiania „cenzurek” – nie abstrahuje jednak od (często w funkcji *pars pro toto*) jakże znamienitych charakterystyk członków tej społeczności, zwracając przy tym uwagę m.in. na oddziaływanie wzorców osobowych, a także na klimat tworzony przez politykę trzech kojonych rządców diecezji, tj. Stanisława Zdzitowieckiego (1902-1927), Władysława Krynickiego (1927-1928) i Karola Radońskiego (1929-1951). To – jak się wydaje – ważny zabieg obiektywizujący całość wykładu, ponieważ w dotychczasowej historiografii punkt ciężkości był tu rozłożony nierównomiernie i nazbyt przechylał się na centra władzy zarówno kościelnej, jak i cywilnej. Stąd monografia ks. Dębińskiego wprowadza w tej mierze pewną równowagę, ukazując bezpośrednich

kreatorów konkretnych dokonań, bez których nawet najlepsze intencje ordynariusza na niewiele by się zdały.

Niezależnie od bogatej treści publikacji i ukazania wielu zjawisk (wraz z ich wzajemnymi powiązaniem), w których wydatnie partycypowało wrocławskie duchowieństwo II Rzeczypospolitej, rodzi się pytanie o pełny i wystarczająco udokumentowany obraz tej obecności. O ile więc – zupełnie niepotrzebnie – wykracza niekiedy Autor poza tematykę określoną w tytule (np. skoro praca dotyczy duchowieństwa diecezjalnego, zbędne wydają się informacje dotyczące zakonów męskich i żeńskich na terenie analizowanej diecezji – s. 705-710, tab. 1 oraz niektórych ich inicjatyw – s. 676, a także treści związane z funkcjonowaniem czasopism młodzieżowych bądź innych, z którymi księża nie byli związani – s. 683-687), o tyle w innych partiach rozprawy, stanowiących istotę zagadnienia, rodzi się pewien niedosyt, mający – jak się wydaje – swoje źródło bądź to w nadmiernych uogólnieniach, bądź też w wyniku niedotarcia do odpowiednich materiałów i literatury albo w nazbyt pobieżnej ich eksploracji. Z pewnością nie od rzeczy byłoby ukazanie relacji duchowieństwo katolickie – duchowieństwo i wierni innych wyznań. Pewne przynajmniej jej zasygnalizowanie wzbogaciłoby dokonaną w pracy charakterystykę postaw duchowieństwa tej diecezji, co nie powinno sprawiać specjalnych trudności, zważywszy, iż w tym wypadku chodziłoby zasadniczo o stosunek do protestantyzmu. A skoro już mowa o charakterystykach, momentami można odnieść wrażenie, iż Autor w tej materii okazał się nadmiernie oszczędny, podczas gdy właśnie w takich okolicznościach należało ów problem mocno wyakcentować. Tak więc – by zastosować drobną egzemplifikację – prezentując rektorów i wykładowców wrocławskiego seminarium duchownego (s. 140-163), zastosował mocno uproszczony szablon, nie uwzględniający specyfiki działań konkretnych osób oraz ich osiągnięć dydaktyczno-wychowawczych. Podobne zresztą spostrzeżenie klasyfikujące ustalenia i narrację autorską w płaszczyźnie ogólników można odnieść do treści związanych z działalnością naukową, literacką i wydawniczą (s. 666-687). Ks. Dębiński, wyciszając tylko najważniejsze publikacje kilku duchownych, nie do końca zilustrował ów nurt aktywności badanych księży, a zamiast dokonać typologii ich piśmiennictwa, choćby najogólniejszej charakterystyki jego dziedzin (zagadnień) i próby oceny, poprzestał na wybiórczej bibliografii podmiotowej. Owszem, w pewnej mierze zasygnalizowane braki rekompensuje tabela 13. (*Wybrane publikacje księży diecezji wrocławskiej 1918-1939*, s. 757-761), lecz trudno zgodzić się z zastosowaną tam systematyką i niekonsekwencją w opisie bibliograficznym. Z podanych – na przykład – w kategorii „Literatura

piękna” 14 publikacji (!?) tylko cztery z nich można plasować w tym szeregu, pozostałe zaś to opracowania popularne i modlitewniki.

Zdecydowana większość międzywojennego duchowieństwa wrocławskiego była absolwentami tzw. niższego seminarium duchownego, czyli Liceum im. Piusa X oraz Gimnazjum Humanistycznego im. ks. Jana Długosza. A choć Autor dość szeroko rozpisuje się na temat dziejów tych instytucji, a także personelu dydaktyczno-wychowawczego (s. 76-90), zupełnie pominał – co wydaje się niezmiernie istotne w kreowaniu ogólnego obrazu badanych duchownych i rozpoznaniu ich dróg formacji intelektualno-duchowej – kwestie związane z programem nauczania i samokształcenia w zróżnicowanych tematycznie organizacjach szkolnych. Przecież już tam rozwijane i gruntowane zainteresowania wpłynęły później na postać i zakres aktywności konkretnych księży zarówno na płaszczyźnie duszpasterskiej, jak i pozaduszpasterskiej. Podobną zresztą uwagę należy w części odnieść także do studiów seminaryjnych, które – jak wiadomo – ulegały licznym przeobrażeniom w okresie II Rzeczypospolitej, co wynikało z modyfikacji *ratio studiorum* (o czym Autor w ogóle nie wspomina), a przede wszystkim ze wskazań konstytucji apostołskiej *Deus scientiarum Dominus* papieża Piusa XI z 24 V 1931 r. Pominięcie tego dokumentu w rozpatrywaniu procesu przeobrażeń edukacji seminaryjnej wrocławskich adeptów teologii jest tym bardziej zastanawiające, jeśli weźmiemy pod uwagę, że właśnie na łamach wychodzącego we Wrocławku „Ateneum Kapłańskiego” szeroko ukazywano jego wpływ na kształt studiów seminaryjnych².

W innych miejscach, takie można odnieść wrażenie przy gruntownej lekturze rozprawy, Autor jakby nie do końca pamięta, iż głównym przedmiotem wykładu jest duchowieństwo i formy jego aktywności. Charakteryzując inicjatywy czasopiśmienniczo-wydawnicze (s. 667-687), akurat więcej informacji pomieścił na temat poszczególnych tytułów, ich historii (i to z reguły opierając się na podstawowych bibliografiach czasopism) aniżeli o wkładzie księży (jako redaktorów i nierzadko założycieli), ich programie, treściach ideowych i wyraźnych priorytetach. Niemal identyczne dysproporcje i odwrócenie akcentu zawiera w części także rozdział piąty (*Działalność parafialna duchowieństwa*, głównie s. 403-450), który – z uwagi na treść w pokaźnej mierze normatywną i ogólną – można by odnieść do każdej diecezji Drugiej Rzeczypospolitej. Drobnym przykładem stosowanych uogólnień, bez szerszego kontekstu, koniecznego zezemplifikowania i nieodzownej interpretacji, może

---

² Zob. H. Hoemaecker, *Konstytucja apostołska „Deus scientiarum Dominus” o wyższych studiach kościelnych*, „Ateneum Kapłańskie” 29(1932), s. 148-192; por. „Acta Apostolicae Sedis” 23(1931), s. 241-284; P. S t a c h, *Najnowsza reforma wyższych studiów kościelnych*, Lwów 1931.

być fragment pracy: „Z okazji jubileuszu Odkupienia w diecezji wrocławskiej zorganizowano 736 pielgrzymek jubileuszowych z udziałem około 400 tys. wiernych, odprawiono 976 mszy świętych, wygłoszono 1063 kazania. Urządzono także 73 akademie, erygowano 4 drogi krzyżowe, odprawiono 12 misji świętych, 16 rekolekcji; odbył się też jeden kongres eucharystyczny” (s. 438) albo: „Na terenie diecezji wrocławskiej istniało także duszpasterstwo policji. Ponadto wrocławscy księża pełnili obowiązki kapelanów organizacji paramilitarnych, sportowych, straży ogniowej” (bez podania struktur i jakichkolwiek danych personalnych, s. 342).

Wiele do życzenia pozostawiają też liczne tabele i zestawienia stosowane przez Autora. Z jednej strony ich mało precyzyjna konstrukcja i układ, z drugiej zaś powtórzenia informacji już zawartych we wcześniejszej narracji, i to bez odpowiedniego i koniecznego zinterpretowania danych, żadną miarą nie prowadzi ku jasnym tezom i jakże istotnym w tego typu pracach wnioskom ogólnym, lecz w rzeczy samej rozmazuje przejrzystość wykładu. Choć odnosi się to do większości zestawień tabelarycznych, szczególnie wymowne w tym kontekście wydają się być tabele: 18. na temat tygodniowego rozkładu zajęć w seminarium, 78. i 79. na temat budownictwa sakralnego itp. Bodaj wyjątkową nieporadność Autora widać na przykładzie dwóch ostatnich tabel, co dodatkowo potwierdza przypadkowa kompozycja oraz brak choćby najogólniejszego komentarza do skoncentrowanych treści. A właśnie tu – jak i w innych miejscach – należało tak prowadzić narrację, aby należycie uwypuklić budowlane osiągnięcia duchowieństwa wrocławskiego. Przecież niektórzy z nich zbudowali po kilka obiektów (np. ks. Stefan Kuliński, ks. Aleksy Hoffman, ks. Paweł Załuski, ks. Franciszek Hofman), czego trudno się doszukać w mało uporządkowanej i nie do końca przemyślanej prezentacji, a ta zresztą generuje dodatkowe wątpliwości i niedosyt informacyjny, jeśli zważyć na dość liczne powtórzenia, czego przykładem mogą być chociażby tabele 27. i 28. oraz 21., 22. i 25.

Z pewnością wiele powyższych niedociągnięć udałoby się skutecznie wyeliminować, gdyby Autor – przy całej skrupulatności wykorzystania literatury, a zwłaszcza materiałów zawartych w *Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej* i *Kronice Diecezji Wrocławskiej* – nie pominął opracowań istotnych dla niektórych zagadnień i często najnowszych. Zabrakło m.in. prac o Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu i duszpasterstwie polskim we Francji³, o profesorach

---

³ Zob. B. Micewski, *Geneza i działalność Misji Polskiej w Paryżu*, „Studia Polonijne” 11(1987), s. 175-203; R. Dzwonkowski, *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Poznań-Warszawa 1988.

Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego⁴ (kilku księży wrocławskich było profesorami KUL), opracowań o kapelanach i duszpasterstwie wojskowym oraz policji⁵, prac W. Rozyrkowskiego o Nieszawie (parafia, duszpasterstwo i duszpasterze, kult św. Jadwigi), opracowań dotyczących misji ludowych i rekolekcji zarówno od strony teoretyczno-pastoralnej⁶, jak i historii (głównie o misjach prowadzonych przez redemptorystów i jezuitów, ponieważ zasadniczo oni działali w II Rzeczypospolitej na terenie diecezji wrocławskiej), o katechizacji w okresie międzywojennym⁷, opracowań o III Zakonie⁸, najnowszych publikacji omawiających studia rzymskie duchowieństwa⁹, a także bogatych w odnośne materiały czasopism działających w okresie międzywojennym stowarzyszeń kościelnych (np. „Sodalis Marianus”, „Cześć Marii”, „Kierownik Stowarzyszeń Młodzieży”, „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy”, „Przyjaciel Młodzieży”). Wprawdzie – sporadycznie co prawda – cytuje Autor „Pamiętniki Zajazdów Związku Zakładów Teologicznych w Polsce” (w sumie 8 tomów) i pracę ks. M. Solarczyka (*Duchowni katolicycy w parlamencie II Rzeczypospolitej*) oraz *Słownik biograficzny posłów i senatorów Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939* (choć nie wiadomo dlaczego tylko tom pierwszy), lecz sposób ich wykorzystania wydaje się dalece marginalny, podobnie zresztą jak stopień odwołania się do rozproszonych po parafiach ksiąg ogłoszeń parafialnych, odzwierciedlających realny obraz życia religijnego konkretnych środowisk.

Równie pełniejszy i zbliżony do rzeczywistości – by odwołać się jeszcze do jednego przykładu – okazałby się obraz Akcji Katolickiej i jej bogatych przedsięwzięć (s. 563-576), gdyby Autor wykorzystał materiały Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej z Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, źródła ze stosownych archiwów państwowych oraz najnowszą literaturę poświę-

---

⁴ G. Karolewicz, *Nauczyciele akademicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, t. I-II, Lublin 1994.

⁵ J. Odziemkowski, B. Spychała, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987; A. Mazur, *Duszpasterstwo polowe w latach 1914-1921*, Warszawa 2004; *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, red. J. Ziółek i in., Lublin 2004; E. Wiszowaty, *Duszpasterstwo policji. Studium pastoralno-socjologiczne*, Szczytno 2002; *Duszpasterstwo policyjne*, red. Z. Judycki, Warszawa 2009.

⁶ G. Siwek, *Misje ludowe w teorii i praktyce Kościoła*, Kraków 1999.

⁷ R. Polak, *Religia rzymskokatolicka w szkołach II Rzeczypospolitej*, Lublin 2007.

⁸ M. Kuczkowski, *Dzieje Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu na ziemiach polskich w latach 1918-1939 w świetle czasopism tercjarskich*, Pelplin 2010.

⁹ *Stulecie Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie*, Rzym 1966; *Ku pożytkowi Kościoła w Polsce. Księga jubileuszowa z okazji stulecia Papieskiego Instytutu Kościelnego Polskiego w Rzymie 1910-2010*, red. J. Kopiec i in., Rzym 2010.

coną temu zagadnieniu. Tymczasem w omawianej tu monografii zaprezentowano ów wyjątkowy ruch apostołstwa doby II Rzeczypospolitej nazbyt ogólnikowo w stosunku do roli i znaczenia, jaki odegrał on w dziejach diecezji wrocławskiej (Autor akurat w tym miejscu najwięcej uwagi poświęcił stowarzyszeniom robotniczym, które *de facto* nie wchodziły do struktur Akcji Katolickiej).

Z pewnością zastosowanie powyższych propozycji i sugestii nie zmieni ogólnego obrazu wrocławskiego duchowieństwa międzywojennego i nie podważy głównych ustaleń i wniosków badawczych ks. Dębińskiego, niemniej przyczyniłoby się – jak wolno sądzić – do uszczegółowienia niektórych kwestii i lepszego rozpoznania złożonych procesów. Warto więc kontynuować ten nurt badań, aby na sposób komplementarny ukazać rolę duchowieństwa w życiu kościelno-religijnym i w ogóle publicznym diecezji wrocławskiej (i nie tylko) lat międzywojennych.

Ks. Jan Walkusz

Katedra Historii Kościoła w XIX i XX w. KUL